

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КРАВЧЕНКО ПАВЛО МИКОЛАЙОВИЧ

**ІНДУСТРІАЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ .
(друга половина 20-х — 30-ті рр. ХХ ст.).**

07.00.01 — Історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ — 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії

Вінницького державного педагогічного інституту

- Науковий керівник — Калакура Ярослав Степанович,
доктор історичних наук, професор
- Офіційні опоненти: — Горбань Ю.А., доктор історичних наук,
професор
— Батрименко В.І., кандидат історичних
наук, доцент
- Провідна організація — Київський державний технічний
університет будівництва і архітектури

Захист відбудеться “ 3 ” жовтня 1997 року о 10 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.01.38. в Київському
університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601, м.Київ, Київський
університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, ауд.349.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий “ 2 ” вересня 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О.П.Гончаров

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

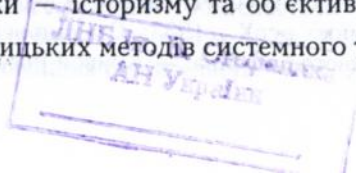
Актуальність теми дослідження зумовлена особливостями сучасного етапу розвитку історичної науки та реформування українського суспільства. Перехід до демократії, ринкових відносин пов'язаний з подоланням цілого ряду кризових явищ в економіці, політиці, соціальній галузі, очищенням історіографії від ідеологічних догм і нашарувань минулого, відтворенням історичної правди.

Дослідження є складовою частиною вивчення історії становлення та зміцнення командної економіки в українському суспільстві, яке відбувалося у ході технічної модернізації, індустріального “стрибка” 20-30-х рр. нашого століття з усіма його позитивними і негативними наслідками. Домінуючим елементом цього “стрибка” було форсоване індустріальне будівництво, яке своїми результатами корінним чином змінило структуру економіки України. Вивчення історії індустріального будівництва дає ключ для розуміння економічної основи тоталітарного режиму, втягування України у так званій “єдиний народно-господарський комплекс СРСР”.

Об'єктом дисертаційного дослідження є політичні, технікоекономічні і соціально-побутові аспекти індустріального будівництва в Україні другої половини 20-х — 30-х рр. ХХ ст.

Предметом дослідження є виявлення тенденцій індустріального будівництва в Україні, його особливостей, породжених ідеологічними і політичними цілями індустріалізації, її форсованим характером.

Методологічну основу дослідження склали основоположні принципи історичної науки — історизму та об'єктивності, система загальнонаукових дослідницьких методів системного та структурно-

функціонального аналізу, а також історичний, логічний, порівняльний та ін. методи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період другої половини 20-х рр., коли утверджувались основи тоталітаризму, були вироблені ідеологічні та політичні засади економічної стратегії компартії і був обґрунтований індустріальний “стрибок”, та 30-х рр., коли форсоване індустріальне будівництво в Україні набуло широких масштабів і призвело до втрати економічної самостійності.

Стан наукової розробки теми. Висвітлення проблем індустріального будівництва започаткували публікації середини 20-х рр. Їх авторами були тодішні керівники УСРР, працівники управлінського апарату, які відстоювали розміщення на території республіки якнайбільшої кількості нових індустріальних будов, мотивуючи це природними та людськими ресурсами України, вигідністю її географічного положення.

Перші публікації, в яких у межах пануючої тоді офіційної ідеології розглядалися різні аспекти індустріального будівництва, з'явилися на рубежі 20-х — 30-х рр. Ситуація на новобудовах висвітлювалась односторонньо, без аналізу ефективності робіт, їх наслідків¹. Найбільше літератури було присвячено питанням соціалістичного змагання, ударництва, стаханівського руху, ідеологічній роботі. Найменше уваги приділялось соціально-побутовій сфері на новобудовах.

Значний фактичний матеріал містили публікації 1931-1935

1. Ентузиасты социалистической стройки.-Днепропетровск, 1929; Куба І. Ударні бригади на будівництві. — Х., 1930; Стрельченко В.Ф. Вищі форми соціалістичного змагання. — Х., 1930; Кононенко Е. Соціалістическое соревнование и ударничество на промышленных предприятиях. — Х., 1933; Стахановский сборник Криворожского железнорудного бассейна. — Кривой Рог, 1935 та ін.

рр., присвячені історії фабрик і заводів. У працях з історії створення в Україні нових індустріальних підприємств в хронологічній послідовності висвітлені основні етапи будівництва наводяться дані про чисельність робітників, їх соціальний склад тощо. Основна увага приділялась боротьбі за виконання виробничих планів, розгортанню соціалістичного змагання. Автори значне місце відводили організаційній роботі партійних, господарських та профспілкових установ щодо виконання виробничих завдань. Істотним недоліком публікацій була чисто ідеологічна аргументація і переважно інформативний матеріал на підтвердження героїки індустріалізації, її досягнень та успіхів. Офіційна пропаганда свідомо замовчувала недоліки, прорахунки, упущення в організації будівельних робіт, стан соціально-побутової сфери. Більшість наведених в публікаціях фактів не можна віднести до достовірних (дієвість соціалістичного змагання, дострокове виконання планових завдань, покращення матеріального рівня будівельників тощо). Відзначимо, що з початку 30-х рр., внаслідок різкого зменшення публікації статистичних даних та їх засекречення, об'єктивне висвітлення процесів на новобудовах стало практично неможливим, що відбилось на змісті та рівні праць.

Інтерес до проблем індустріального будівництва 20-х-30-х рр. зріс у післявоєнний період, що зумовлювалось ідеологічними завданнями героїзації минулого, намаганням використати методи

-
1. Краматорский машиностроительный завод им. Сталина. — Харьков, 1935; Рубин М.С., Ибатулин И.С., Бубаревич И.И. Днепрогес. Как строилась плотина, гидроэлектростанция и шлюз. — Харьков, 1932; Анов Н. Днепрострой. Очерки строительства. — М.-Л., 1931; Завод им. Дзержинского 1889-1939. Пятьдесят лет. — Днепродзержинск, 1939; Заславский П. Парտрбота на крупных строительствах. Достижения и просчеты партруководства в борьбе за темпы 1929/1930 г. на основе изучения состояния 30 крупнейших строительствах. — М.-Л., 1931 та ін.

30-х рр. для швидкої відбудови народного господарства. У зв'язку з цим визначалась тематика і спрямованість публікацій з метою створення міфу про масовий трудовий героїзм в умовах соціалістичної індустріалізації, керівну і спрямовуючу роль партії і діяльність комсомольських та профспілкових організацій. Загалом для праць істориків першого післявоєнного десятиріччя характерне акцентування уваги на виробничій сфері¹. Проблеми духовного життя робітників, соціально-побутової сфери на новобудовах не знайшли відображення в працях істориків перш за все тому, що показ справжнього стану речей не вкладався в рамки офіційної ідеології, яка розглядала будівництво соціалізму в цілому й індустріалізацію зокрема як безперервний рух вперед, що супроводжувався невідступним зростанням матеріального добробуту робітництва, покращенням побутової сфери.

Шістдесяті — перша половина вісімдесятих років характеризуються появою досліджень, які ґрунтувались на більш широкій джерельній базі завдяки “хрущовській відлизі”, критиці культу особи Сталіна та реабілітації партійних і державних діячів 20-х — 30-х рр. В обіг були введені нові архівні документи, що дало змогу ширше і критичніше проаналізувати процеси індустріального будівництва в Україні. Проте, як і в попередній період, основна увага дослідників зверталась на трудову активність робітників новобудов, їх боротьбу за підвищення продуктивності праці, участь у

1. Дадькин Р.П. Начало массового социалистического соревнования в промышленности СССР. — М., 1954; Рефердер Е. Социалистическое соревнование на Украине в годы первой пятилетки. — “ВИ”, 1950, № 8; Доброхотов В.Я. Коммунистическая партия в борьбе за развитие социалистического соревнования в УССР. — “УЗ ГУ”, 1954, вып. 26; Слущкий О.Б. Перемога політики соціалістичної індустріалізації на Україні. — К., 1955; та ін.

соціалістичному змаганні¹.

Характерною рисою досліджень того періоду було акцентування уваги на питаннях партійного керівництва виробничими процесами на новобудовах, яке, за оцінками дослідників, носило здебільшого позитивний характер². Помітний вклад у вивчення проблеми внесли публікації з історії індустріального будівництва. Поряд з тематичними збірниками побачили світ ряд праць, присвячених окремим будовам України³. Однак, незважаючи на певний прогрес у справі накопичення фактичного матеріалу, його аналіз не виходив за рамки офіційної ідеології. Істотних змін у підходах до висвітлення індустріального будівництва в Україні не відбулось. Політична

1. Епштейн А.І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму. 1928-1932 рр. — К., 1968; Гудзенко П.П. Торжество ленінського плану соціалістичної індустріалізації. — К., 1970; Кульчицький С.В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації. (На матеріалах промисловості Української РСР, 1926-1937 рр.). — К., 1975; Зиза Н.К., Лихолобова З.Г. Братское содружество рабочего класса в борьбе за индустриализацию страны. — К., 1984 та ін.
2. Комуністична партія України в боротьбі за індустріалізацію країни. — К., 1972; Коновалов М.А. Вирішальна сила соціалістичної реконструкції. (Діяльність КП України по підготовці та вихованню індустріально-технічних кадрів. 1928-1937 рр.). К., 1973; Довгопол В.М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації. (1926-1929 рр.). — Х., 1971; Лихолобова З.Г. Рабочие Донбасса в годы первых пятилеток. (1928-1937 гг.). — Донецк, 1973 та ін.
3. Первенец индустриализации страны — Днепрогэс им. В.И.Ленина. Сборник документов о строительстве Днепрогэса им. В.И.Ленина. 1926-1932. — Запорожье, 1960; История Харьковского тракторного завода им. Орджоникидзе. Сб. документов и материалов (1930 — июнь 1941): В 2-х т. — Харьков, 1960; Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики. Сборник документов и материалов (1926-1932). — К., 1966; Днепровская гидроэлектростанция им. В.И.Ленина (1920-1980 гг.). Сб. документов и материалов. — Днепропетровск, 1980 та ін.

спрямованість досліджень витримувалась більшістю авторів, за окремими винятками, до яких можна віднести працю Лельчука В.С.¹ Віддаючи данину традиції, автор вперше висловив думку про негативний вплив форсованого розвитку індустрії на соціально-побутову сферу робітничого класу. В цілому ж ідеологічні та політичні перепони не давали можливості дослідникам об'єктивно відобразити ті політичні, економічні та соціально-побутові процеси, що супроводжували форсоване індустріальне будівництво 20-30-х рр.

Отже, праці 50-х — першої половини 80-х рр., присвячені питанням індустріального будівництва в Україні, розглядали традиційні проблеми, характерні для радянської історичної науки — партійне керівництво формуванням колективів будівельників, розвиток виробничої активності, рух за економію та освоєння нової техніки, суспільно-політична активність робітників на новобудовах тощо.

У другій половині 80-х рр. у зв'язку із змінами політичної ситуації в СРСР (спробами деідеологізації і гуманізації суспільного життя, активізації національних рухів у союзних республіках) у працях науковців окреслились кроки до об'єктивно-критичного аналізу процесів і явищ минулого. З'явилися перші публікації, головним чином журнальні статті, пов'язані з новим підходом до оцінки подій соціально-економічного, політичного і культурного життя України в радянські часи, в тому числі в період 20-30-х рр. Звернула на себе увагу стаття О.Лаціса², в якій з критичних позицій,

1. Лельчук В.С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы. М., 1984.

2. Лацис О. Проблема темпов в социалистическом строительстве. К 60-летию XV съезда партии. Размышления экономиста // Коммунист. — 1987. — № 18.

на базі нових архівних документів вперше висвітлювався суперечливий характер індустріалізації в СРСР та невиконання поставлених завдань. Зріс інтерес дослідників до соціальних та політичних наслідків індустріальних перетворень¹. Доступ до архівів дав можливість розширити поле досліджень. Більшість праць істориків були присвячені загальним проблемам розвитку економіки в період форсованої індустріалізації і лише частково відображали питання нового індустріального будівництва.

Проголошення в 1991 р. незалежності України, розрив з тоталітарним минулим, демократизація суспільного життя створили сприятливі умови для вивчення національної історії, в тому числі й проблем індустріального будівництва в Україні. Значну роль в утвердженні нового розуміння процесів індустріалізації відіграли праці зарубіжних істориків, зокрема істориків української діаспори².

1. Кульчицький С.В. Особливості індустріалізації народного господарства УРСР // Укр. історичний журнал. — 1989. — №10; Кульчицький С.В. Ленінська нова економічна політика та її здійснення в УРСР // Укр. історичний журнал. — 1989. — №8; Кульчицький С.В. НЭП. Взгляд сквозь время. Суждение об экономической основе ленинской модели социализма // Под знаменем ленинизма. — 1989. — №№16, 17, 18; Горинев М.М. Альтернативы и кризисы в период нэпа: К вопросу о социально-экономических проблемах внутрипартийной борьбы в 20-е годы // Вопросы истории КПСС. — 1990. — №1; Л.А.Гордон, Е.В.Клопов. Форсований ривок кінця 20-х і 30-х років: історичні корені й результати // Сторінки історії радянського суспільства: факти, проблеми, люди / За заг. ред. А.Т.Кінкулькіна; упоряд. Г.В.Клокова та ін. — К., 1990; С.В.Кульчицький. Між двома війнами (1921-1941 рр.) // Український історичний журнал. — 1991. — №8; М.А.Вилцан, В.І.Микора, А.О.Тиморин. Деякі аспекти соціально-економічних перетворень 30-х років у СРСР // Український історичний журнал. — 1991. — №10 та ін.
2. Дэвис Р.У. Советская экономика в период кризиса. 1930-1933 гг. // История СССР. — 1991. — № 4; Хлевнюк О.В. Вторая пятилетка: механизм смены экономической политики // Отечественная история. — 1994. — № 3; Костюк Г.О. Сталінізм в Україні: (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника. — К., 1995 та ін.

Їх роботи характеризуються оригінальними підходами до проблеми, але обмежені документальною базою. Сучасний стан досліджень індустріалізації СРСР за кордоном висвітлений у праці М.Горінова¹.

Таким чином, проблеми індустріального будівництва 20-30-х рр. в Україні, за винятком окремих аспектів², досліджені недостатньо. Наявні праці не дають комплексного і об'єктивного висвітлення проблеми. Дослідники не звертали уваги на політичну боротьбу всередині більшовицького керівництва, що мала місце у 20-ті — 30-ті рр. з приводу проблем індустріального розвитку різних регіонів СРСР, в тому числі України. Не розглядався вплив стихійних процесів індустріалізації на виконання виробничих планів, стан соціально-побутової сфери на українських новобудовах.

Мета і основні завдання дослідження: на основі вивчення опублікованих та архівних джерел дослідити провідні тенденції індустріального будівництва в Україні в другій половині 20-30-х рр., його техніко-економічне та організаційне забезпечення і соціальні наслідки. Ця мета реалізується шляхом розв'язання таких дослідницьких завдань:

— реконструювати історію індустріального будівництва в Україні, з'ясувати мотиви його форсування, політико-ідеологічний характер;

— проаналізувати визначальні ідеологічні та політичні засади розгортання нового будівництва на території республіки, його матеріально-технічне і кадрове забезпечення;

1. Горінов М.М. Советская история 1920-30-х годов: от мифов к реальности // Исторические исследования в России. Тенденции последних лет / Под ред. Бордюгова Г.А. — М.: "АИРО-XX", 1996. С.239-277.

2. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). — К., 1996.

- висвітлити замовчувані проблеми організаційно-виробничих процесів на новобудовах;
- дослідити реальний стан соціально-побутових умов будівельників.

Джерельну базу дослідження склали опубліковані та архівні матеріали. Використано фонди Центральних державних архівів України, державних архівів Запорізької та Харківської областей, а також двох центральних державних архівів Російської Федерації.

Особливе значення мають документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) — фонд 1 /ЦК КПУ/ -які відбивають погляди партійного керівництва на проблеми індустріалізації в цілому та нового будівництва зокрема, містять значну інформацію майже про всі сторони створення важкої індустрії в Україні.

Використано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), зокрема Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (Ф.1), Ради Народних Комісарів Української СРР (Ф.2), Наркомату охорони здоров'я УСРР (Ф.342), Уповноваженого Народного комісара важкої промисловості СРСР при РНК УСРР (Ф.806). Крім багатого інформативного матеріалу, який надходив до центральних органів з місць, тут відклались відомості аналітичного характеру про стан індустріального будівництва. І хоча значна частина цих документів вже залучалась дослідниками, проте вони використовувалися однобічно, вибірково, упереджено, здебільшого для підтвердження ідеологічних та політичних схем.

Значний фактичний матеріал містять документи державних архівів Харківської та Запорізької областей, Державного архіву

Російської Федерації (ДАРФ) та Російського центру збереження історичних документів новітньої історії (РЦЗІДНІ).

У дисертації використано дані збірників документів з проблем індустріального будівництва, статистичні матеріали, соціологічні дослідження, цінність яких полягає передусім у тому, що вони містять велику кількість фактичного матеріалу, аналіз якого дає можливість визначити стан справ у тій чи іншій сфері, яка мала безпосереднє відношення до нового будівництва, проаналізувати зміни, які відбувалися в процесі розгортання індустріалізації впродовж другої половини 20-х — у 30-х рр. Проте частина документальних публікацій має серйозні недоліки: тенденційна односторонність підбору матеріалів, серед яких переважають ті, які ілюструють позитивні зміни та досягнення, догматична заідеологізованість (апологетика партійного керівництва індустріальним будівництвом). Крім того, статистика 30-х рр. не завжди відображала дійсний стан речей. Тому до використання згаданих документів для висвітлення історичних процесів минулого автор підходив критично.

Наукова новизна дисертації полягає передусім у новому підході до дослідження, що дозволило відійти від панівної в радянській історіографії схеми, виявити ідеологічні, політичні та економічні чинники індустріального будівництва в Україні, його політико-управлінські та техніко-економічні аспекти, розкрити суперечливий характер наслідків форсованого індустріального розвитку для України.

На нових і маловідомих джерелах здійснено аналіз взаємопов'язаних процесів політичної боротьби, поширення на промислове будівництво методів насилля, централізації системи управління, запровадження директивного планування, що

супроводжувалось стихійним характером індустріалізації.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист:

— індустріальне будівництво в Україні підпорядковувалось загальносоюзним інтересам, обумовлювалося комплексом факторів, серед яких центральне місце займали ідеологічні догми щодо світової революції, побудови в СРСР нового суспільства як зразка для інших країн;

— початок та здійснення крупномасштабного будівництва супроводжувались жорсткою внутріпартійною боротьбою радянських лідерів за владу, яка доповнювалася боротьбою регіональних політичних еліт України, Ленінграда та Урала за зосередження на їх територіях основної кількості новобудов;

— українське керівництво на чолі з Л.Кагановичем, С.Косіором, Г.Петровським, В.Чубарем та ін. на основі беззастережної підтримки Сталіна у внутріпартійній боротьбі сприяло перетворенню України в основну базу індустріалізації СРСР в роки перших п'ятирічок;

— пріоритет політичних підходів серйозно вплинув на розширення масштабів нового будівництва в умовах нестачі сировини і ресурсів. Економічні фактори індустріалізації тісно перетиналися з політичними, прискорюючи процеси утвердження тоталітаризму, централізації управління, директивного планування, а водночас і стихійності індустріалізації, що призвело до величезних втрат природних і людських ресурсів;

— на відміну від попередніх робіт, в яких стверджувалось, що завдяки соціалістичному плануванню вдалось здійснити стрімку індустріалізацію України, в дисертації доведено, що вона носила значною мірою стихійний характер, що проявилось у прорахунках при проектуванні промислового будівництва, наборі робочої сили,

призвело до нестачі матеріальних ресурсів, невиконання планів, збільшення собівартості будівництва;

— соціально-побутова сфера українського суспільства виявилася неготовою до такого стрімкого індустріального "стрибка", що призвело до її руйнації, відставання на десятиріччя рівня розвитку соціальної інфраструктури міст від рівня розвитку промислової інфраструктури;

— наслідком форсованої індустріалізації стало різке зниження життєвого рівня (за параметрами житлової площі, заробітної платні, рівня споживання основних продуктів та рівня охорони здоров'я) робітників новобудов України та населення тих міст республіки, що швидко урбанізувалися;

— стан соціально-побутових умов робітників-будівельників викликав їх незадоволення, яке здебільшого носило економічний характер (незадоволення розміром зарплати, непосильними нормами виробітку, розцінками), але в ряді випадків набувало характеру опору режимові й політичного забарвлення. В цілому правлячому режиму за рахунок насилля, витонченої демагогії та створення груп підтримки (ударники, штурмовики, стахановці тощо) вдавалося маніпулювати соціальними почуттями та настроями робітників-будівельників.

Наукове і практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані економістами, істориками, політологами, політиками у подальшій науковій та практичній розробці проблем соціально-економічного розвитку України. Крім того, зміст і результати дослідження доцільно використати при підготовці нормативних курсів гуманітарного циклу, зокрема з історії України.

II. СТРУКТУРА І ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ РОБОТИ

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні рамки, показано стан наукової розробки проблеми, охарактеризовано джерельну базу дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення дисертації.

У першому розділі “Політичні аспекти індустріального будівництва в Україні” розглядається формування поглядів більшовицького керівництва на промислове будівництво як головну ланку індустріалізації країни, аналізуються політичні цілі проведення широкомасштабних будівельних робіт в Україні, вплив внутріпартійної боротьби на складання планів індустріалізації. У розділі показана колонізаційна по суті політика щодо України, варварське використання ресурсів та коштів республіки.

Дослідження поглядів більшовицького керівництва, відображених в рішеннях з'їздів партії, конференцій та пленумів, чисельних виступах, публікаціях та промовах її лідерів свідчать, що з перших років встановлення радянської влади економічний розвиток України розглядався в невід'ємному зв'язку з політичними цілями, підштовхуванням світової революції.

Крах надій на комуністичні революції в промислово розвинутих країнах Європи не призвів до відмови від її очікування, але вніс корективи у тактику більшовиків. Був узятий курс на побудову соціалізму в одній окремо взятій країні, що передбачало, згідно марксистської доктрини, створення сучасної військово-

промислової бази. Зробити це можна було шляхом реконструкції старих та будівництва нових індустріальних підприємств. Україна з її економічним потенціалом, природними і людськими ресурсами мала всі підстави претендувати на значну кількість новобудов.

Аналіз числених документів свідчить, що політика та ідеологія в практичній діяльності більшовицької партії завжди домінувала над економікою, яка розглядалась крізь призму комуністичної доктрини. В умовах проголошення курсу на індустріалізацію та загострення боротьби за лідерство в партії питання розміщення нових індустріальних об'єктів використовувались політичними противниками з метою дискредитації суперника. Особливо виразно це проявилось у протистоянні Й.Сталіна і Л.Троцького.

Політичні розрахунки активізували діяльність місцевих партійних функціонерів, престиж яких почав визначатися промисловим розвитком керованих ними республік та областей. Це, в свою чергу, викликало гостру боротьбу між Україною, Ленінградом та Уралом з питань розміщення будов. У розділі показано, що більшовицькому керівництву України вдалося вирішити питання на користь республіки перш за все завдяки підтримці ним Й.Сталіна у його боротьбі за владу. Саме розгортання індустріального будівництва в Україні теж супроводжувалось політичною боротьбою, що була викликана дедалі ширшим переходом управлінських функцій від республіканських органів до союзних. Це було закономірним результатом централістської політики керівництва ВКП(б), спрямованої на підпорядкування промисловості республіки.

Перемога сталінської концепції будівництва соціалізму в одній країні означала разом з тим початок здійснення індустріального "стрибка", характерного розширеним позаплановим будівництвом

індустріальних об'єктів в Україні. Так, із 1500 підприємств, що стали до ладу в роки першої п'ятирічки в СРСР, 400 було збудовано на території республіки. Це стало можливим, як свідчить аналіз документів, в силу того, що плани промислового будівництва формувались під тиском з місць та під безпосереднім наглядом Сталіна, а тому приймалися вольовими рішеннями. Внаслідок цього з самого початку індустріалізація в Україні, як і в СРСР в цілому стала носити здебільшого стихійний характер.

Форсована індустріалізація в умовах нестачі ресурсів та коштів поставила перед більшовицьким керівництвом ряд проблем, які воно намагалося вирішувати шляхом посилення функцій централізованого планування та реформ управління економікою. Це призвело до передачі абсолютної більшості підприємств важкої промисловості у відання союзних органів. Даючи дозвіл на новобудови, фінансування, центр забирав їх під свою юрисдикцію. В результаті проведених заходів республіканська та місцева промисловість України набула "яскраво вираженого характеру легкої індустрії". Партиїні, радянські та господарські органи влади республіки стали розглядатись як структурні підрозділи союзних, що означало втрату ними всякої політичної ваги.

Отже, формування планів та хід індустріального будівництва в Україні мало яскраво виражене політичне забарвлення і в кінцевому результаті призвело до остаточної втрати республікою економічної та політичної самостійності на користь союзного центру.

У другому розділі "Техніко-економічне забезпечення і організація нового будівництва" розглядається стан готовності господарських структур до розширеного ведення будівельних робіт, аналізуються проблеми, що виникали, та спроби їх вирішення з боку

управлінських органів.

Різке збільшення масштабів індустріального будівництва в республіці призводило до дезорганізації в роботі господарських структур, що перш за все проявилось у підготовці проектної документації. У цьому відношенні, як свідчать джерела, неготовність до проведення робіт у великих масштабах, їх авантюрність виявилась відразу ж. Неузгодженість у роботі проектних організацій, відсутність належної кількості кваліфікованих працівників призводили до грубих прорахунків та затримки виготовлення документації. Часта зміна проектних потужностей, що виходила перш за все з політичних міркувань більшовицького керівництва, була типовим явищем. Так, фінансова програма будівництва Харківського тракторного заводу на травень 1930 р. змінювалась три рази, а генеральний план — сім разів. Це призводило до дезорганізації робіт, їх невиконання, до непродуктивних витрат. Спроби поліпшити справу проектування об'єктів важкої індустрії шляхом реорганізації та централізації успіху не мали внаслідок невідповідності завищених планів реальним можливостям проектних організацій.

Проведений аналіз числених документів засвідчив, що індустріальне будівництво не було підготовлене і з точки зору забезпечення його інженерно-технічними працівниками та робітниками. Намагання союзних органів вирішити проблему шляхом організованого набору не дали очікуваних результатів. Незважаючи на вольові заходи, переважна більшість новобудов упродовж всього періоду ведення робіт відчувала гострий дефіцит будівельників. Саме це спричинило масове залучення на будови молоді, жінок, набори робітників поза межами України. Забезпеченню будов робочою силою служила насильницька колективізація, масове

розкуркулювання, репресії та голодомор, які гнали в міста сотні тисяч селян. З цього боку колективізація не тільки дала можливість вилучити продовольчі запаси, але й збільшила трудові ресурси. У розділі показано, що дефіцит робочої сили призвів до використання праці ув'язнених, зокрема, на будівництвах Криворізького металургійного комбінату та Харківського тракторного заводу.

Індустріальне будівництво в Україні характеризувалось абсолютним переважанням ручної праці внаслідок майже повної відсутності механізмів. Про загальний стан механізації будівельних робіт можна судити з директив у галузі будівництва в УСРР на 1933-1937 рр., у яких передбачалося забезпечити максимальну механізацію будівельних процесів з доведенням парку механізмів до 4 % від обсягу робіт у 1937 р. проти 1 % у 1932 р. Внаслідок низької кваліфікації робітників наявні механізми часто не використовувались. Керівні органи намагались компенсувати відсутність техніки збільшенням кількості робітників.

Нереальність поставлених будівельних завдань усугублялась незадовільним забезпеченням робіт будівельними матеріалами, дефіцит яких був викликаний великим розмахом позапланового будівництва і призводив у багатьох випадках до консервації об'єктів. Незважаючи на спорудження нових підприємств по виробництву будівельних матеріалів та розширення існуючих, нестача відчувалась упродовж усіх років індустріалізації. Практика розподілу в централізованому порядку не давала бажаних результатів, а призводила до гіперцентралізації, в силу якої Г.Орджонікідзе, наприклад, особисто давав розпорядження про відправку відповідних будівельних матеріалів на ту чи іншу будову. Спроби центральних союзних органів вирішити питання шляхом виділення "надударних"

будов з метою першочергового їх постачання суттєво ситуацію не змінили.

Залучені джерела свідчать, що переважна більшість будов внаслідок хронічного невиконання планів не стала до ладу у визначений термін. Побудова Харківського тракторного заводу за 15 місяців стала можливою перш за все завдяки зменшенню об'ємів будівельних робіт.

Намагання владних структур компенсувати прорахунки та зриви планів ентузіазмом робітників шляхом розгортання соціалістичного змагання великого успіху не мало. Проведене дослідження показало, що значний на окремих будовах відсоток учасників соціалістичного змагання не був показником зростання виробничої активності будівельників. Намагаючись виконати настанови партійних органів про перетворення соціалістичного змагання у масове явище, місцеві структури часто вдавалися до приписок та окомілювання.

Отже, індустріальне будівництво в Україні не мало належного техніко-економічного забезпечення та організації, а його форсовані темпи призводили до величезних затрат і зниження якості робіт.

У третьому розділі “Соціально-побутові умови і політичні настрої будівельників” висвітлюється комплекс проблем, пов’язаних з станом житлових умов будівельників, їх постачання продовольством та промисловими товарами, медичного обслуговування. Значна увага звертається на опір робітників та заходи властей щодо його подолання.

Вже з самого початку індустріального будівництва в Україні надзвичайно гостро постала житлова проблема. Різке збільшення населення міст і виникнення робітничих селищ вимагало значних

капіталовкладень у житлове будівництво. Проте в умовах пріоритетного розвитку важкої індустрії фінансування соціально-культурної сфери було недостатнім. Крім того, в умовах концентрації коштів на розвиток промисловості, на житлове будівництво їх не залишалось, а виділені часто не освоювались. За 1931 р. у республіці за сумою освоєних капіталовкладень план був виконаний на 61,3 %. Показово, що союзні органи переклали справу фінансування будівництва житла на республіканські і місцеві установи.

Залучені архівні документи дали підстави для висновку про те, що впродовж всього періоду форсованого індустріального будівництва в республіці не було об'єкту, де житлова проблема була б вирішена навіть шляхом будівництва бараків. Саме тому в радянській історичній літературі житлові умови будівельників майже не висвітлювались. Особливо незадовільною була якість житла. Відсутність вікон та дверей, підлоги, пічного опалення, протікання дахів були типовими для жител на всіх будовах. Картина доповнювалася відсутністю у більшості випадків ліжок, білизни, матраців, відповідних меблів тощо. Дефіцит цих предметів призводив до масових крадіжок.

Вкрай важкий стан житлових умов доповнювався майже повною відсутністю на будовах елементарних засобів гігієни — лазень, пралень, що сприяло широкому розповсюдженню паразитів та викликало масові епідемічні захворювання.

На основі аналізу числених архівних матеріалів у розділі показано, що на новобудовах України вкрай незадовільним було забезпечення робітників продуктами харчування. Політика ВКП(б) на селі стала причиною різкого зменшення виробництва продовольства, що призвело до введення карткової системи, яка в

умовах гострого дефіциту не могла суттєво поліпшити ситуацію. Ціни ж у вільній торгівлі на початку 1933 р. перевищували державні у 12-15 разів.

Система громадського харчування через неритмічні поставки з централізованих фондів, незадовільну організацію роботи та відсутність елементарних санітарно-гігієнічних умов не могла швидко і якісно обслуговувати будівельників. В умовах голодомору 1932-1933 рр. для виправлення становища будови займалися самозаготівлями продовольства, організовували підсобні господарства, але в екстремальній ситуації ці заходи не могли дати бажаних результатів.

Негативний вплив на хід форсованої індустріалізації справляв низький рівень медичного обслуговування, яке знаходилося на будовах у ще гіршій ситуації, ніж у республіці в цілому. Спираючись на документи, в розділі підкреслюється, що на більшості об'єктів будівельні роботи розпочинались в умовах повної відсутності елементарного медико-санітарного обслуговування. Впродовж всієї індустріалізації не вистачало як медичних закладів та ліків, так і медичного персоналу. Заходи щодо виправлення становища на краще не приносили бажаних результатів і носили здебільшого кампанійський характер. Внаслідок незадовільних соціально-побутових умов на новобудовах постійно виникали епідемічні захворювання, характерні загалом для СРСР того часу. Сипний і черевний тиф, дизинтерія, кір, малярія були постійними супутниками будівельників. Відсутність повноцінного харчування не давала можливості швидкого одужання, що призводило до масових невиходів на роботу.

Загальна атмосфера в країні, породжена тоталітарним режимом,

погані соціально-побутові умови викликали незадоволення значної частини будівельників, яке проявлялось як у залишенні ними роботи, так і в більш гострих формах боротьби — страйках, що мали місце на більшості великих будов і замовчувались в офіційній пресі. У багатьох випадках протест носив характер відвертого опору існуючій владі. Проте, в умовах уніфікації всіх сфер життя та внаслідок прямих репресій проти незадоволених страйковий рух не набрав масових форм.

Отже, соціально-побутові умови будівельників не відповідали їх елементарним потребам, що негативно вплинуло на реалізацію індустріального “стрибка”. Зусилля партійних, радянських та господарських органів виправити ситуацію на краще шляхом директивного управління не приводили до бажаних результатів.

У висновках підведено загальні підсумки дослідження, зроблено узагальнення, сформульовано ряд пропозицій і рекомендацій.

Індустріальне будівництво в Україні, визначальними факторами якого були ідеологічні та політичні, супроводжувалось гострою внутріпартійною боротьбою та прагненням регіональних політичних еліт СРСР зосередити на їх територіях якнайбільшу кількість будов. У кінцевому результаті перемогло українське керівництво, внаслідок чого республіка стала головною базою індустріалізації.

Домінування політики над економікою призвело до утвердження командно-адміністративних методів управління, директивних методів планування, що мало своїм наслідком втрату Україною політичної та економічної самостійності, утвердження тоталітарного режиму.

Індустріальне будівництво носило значною мірою стихійний характер внаслідок неготовності економіки до форсованої індустріалізації, що проявилось в нестачі матеріальних та людських ресурсів, їх великих втрат у процесі робіт і призвело до зриву нереальних планів.

Стихійний характер індустріалізації яскраво проявився в соціально-побутовій сфері, яка в силу пріоритетного розвитку промисловості різко відстала від неї. Наслідком було значне зниження життєвого рівня робітників новобудов та населення міст, консервація відставання на десятиріччя.

Примусові методи ведення будівельних робіт, незадовільна соціально-побутова сфера викликали опір робітників, який в ряді випадків набрав політичного забарвлення. Однак шляхом насильства та експлуатації ентузіазму робітників-будівельників правлячий режим подолав негативні для нього тенденції.

Пропозиції та рекомендації, обгрунтовані в дисертації, спрямовані на подальше дослідження проблеми та використання отриманих дисертантом результатів.

Потребують подальшої розробки питання політичної боротьби регіональних політичних еліт СРСР та роль у ній керівництва України. Більш глибокого дослідження вимагають проблеми міжнародних відносин на новобудовах, причини русифікації українського робітництва.

Результати дисертаційного дослідження рекомендовано використати, зокрема, для більш глибокого осмислення економічних і соціальних процесів, характерних для українського суспільства 20-30-х рр.

Основні положення дисертації викладені в наступних роботах автора:

1. Індустріалізація в Україні: ідеологічне підґрунтя і політична боротьба (20-і — перша половина 30-х рр.). — Вінниця, 1997. — 35 с.

2. Соціально-побутові умови на індустріальних будовах України (20-30-і рр. ХХ ст.). — Вінниця, 1997. — 36 с.

3. Політичні аспекти прискореної індустріалізації Лівобережної України (друга половина 20-х — 30-і рр.) // Історія та культура Лівобережжя України. Матеріали міжнародної конференції. Травень 1996 р. -Київ-Ніжин, 1997. — С.176-179.

4. Діяльність Комуністичної партії України по формуванню і зміцненню трудових колективів новобудов у роки першої п'ятирічки // Вісник Київського університету. Актуальні питання історії КПРС. — 1988. — № 21. С. 29-33.

Аннотація

Кравченко П.Н. Индустриальное строительство в Украине (вторая половина 20-х — 30-е гг. ХХ ст.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 — история Украины. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

В диссертации на основе широкого круга источников исследовано индустриальное развитие Украины как составной части социалистического строительства и осуществления политики форсированной индустриализации. Основываясь на результатах исследования, обоснован вывод о том, что превращение республики в индустриальную базу СССР привело к полной потере ее экономической и политической самостоятельности, человеческим и

матеріальним потерям, оставило глибокий слід в структурі економіки і соціальної сфері.

Annotation

Kravchenko P.N. Industrial Construction in Ukraine (the second half of the 20th – 30th years of the XXth century).

Dissertation for the scientific degree of candidate of historical sciences in the speciality of 07.00.01 -history of Ukraine.

The Kyiv State University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 1997.

The dissertation deals with the problem of industrial development of Ukraine as a composite part of socialist construction and the realization of the policy of forced industrialization.

In the dissertation a great number of sources are used and researched. On the results of the research the conclusion is made and founded that the construction of the republic into an industrial base of the Soviet Union brought about the full loss of its economic and political independence, men and material losses and left a deep trace in the structure of its economy and social sphere.

Ключові слова: індустріалізація, індустріальне будівництво, новобудови України, політична боротьба, матеріально-технічне забезпечення, соціально-побутова сфера, опір тоталітаризму.

433419

AB 38.427